

**O'QUVCHILARDA SAVODXONLIK KO'NIKMALARINI PIRLS
XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH
MAZMUNI**

Sulaymonov Mirsaid Muhiddin o'g'li

Qo'qon DU o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda savodxonlik, xususan, o'qish savodxonligi ko'nikmalarini PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida shakllantirish mazmuni ilmiy-metodik jihatdan yoritilgan. PIRLS dasturining o'qish maqsadlari va matnni tushunish jarayonlari, shuningdek, o'quvchilarda matndan aniq axborotni topish, sodda xulosalar chiqarish, g'oya va ma'lumotlarni talqin hamda integratsiya qilish, matn mazmuni va shaklini baholash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Maqolada savodxonlik mazmunini tashkil etuvchi kognitiv, kommunikativ, tahliliy, baholovchi va refleksiv komponentlarning o'zaro bog'liqligi asoslangan.

Kalit so'zlar: savodxonlik, o'qish savodxonligi, PIRLS, boshlang'ich ta'lim, matnni tushunish, o'qish maqsadlari, kognitiv jarayonlar, axborot, talqin qilish, xulosa chiqarish, tanqidiy fikrlash, baholash, raqamli savodxonlik, kompetensiya.

Аннотация. В данной статье научно-методически раскрывается содержание формирования у учащихся на этапе начального образования навыков грамотности, в частности читательской грамотности, на основе международной программы оценки PIRLS. Проанализированы цели чтения и процессы понимания текста, предусмотренные программой PIRLS, а также вопросы развития у учащихся таких навыков, как поиск конкретной информации в тексте, формулирование простых выводов, интерпретация и интеграция идей и информации, оценивание содержания и формы текста. В статье обоснована взаимосвязь когнитивного, коммуникативного, аналитического, оценочного и рефлексивного компонентов, составляющих содержание грамотности.

Ключевые слова: грамотность, читательская грамотность, PIRLS, начальное образование, понимание текста, цели чтения, когнитивные процессы, информация, интерпретация, формулирование выводов, критическое мышление, оценивание, цифровая грамотность, компетентность.

Abstract. This article provides a scientific and methodological analysis of the content of developing literacy skills, particularly reading literacy skills, among pupils at the primary education level based on the PIRLS international assessment program. The study analyzes the reading purposes and text comprehension processes of the PIRLS program, as well as the development of such skills as locating explicit information in a text, making simple inferences, interpreting and integrating ideas and information, and evaluating the content and form of a text. The article substantiates the interrelationship of cognitive, communicative, analytical, evaluative, and reflective components that constitute the content of literacy.

Keywords: literacy, reading literacy, PIRLS, primary education, text comprehension, reading purposes, cognitive processes, information, interpretation, making inferences, critical thinking, evaluation, digital literacy, competence.

Kirish. Ta'lim tizimining zamonaviy rivojlanish bosqichida o'quvchining faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki o'zlashtirilgan axborotni tushunishi, tahlil qilishi, undan yangi xulosa chiqarishi va amaliy vaziyatlarda qo'llay olishi muhim natija sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda shakllanadigan o'qish savodxonligi keyingi ta'lim bosqichlarida bilimlarni egallashning muhim poydevorini tashkil etadi. O'qish jarayonida o'quvchi matnni texnik jihatdan o'qib berishdan tashqari, uning mazmunini anglash, asosiy va ikkilamchi ma'lumotlarni farqlash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, muallif fikrini tushunish, matn yuzasidan xulosa chiqarish va o'z munosabatini bildirishni o'rganishi zarur.

Mazkur vazifalar xalqaro ta'lim tadqiqotlarida ham o'z aksini topgan. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) IEA tomonidan tashkil

etiladigan, boshlang'ich ta'limning to'rtinchi sinfida o'quvchilarning o'qishdagi yutuqlarini xalqaro miqyosda baholashga qaratilgan tadqiqot hisoblanadi. PIRLS 2001-yildan boshlab har besh yilda o'tkazib kelinmoqda va o'qish yutuqlarining vaqt davomida o'zgarishini xalqaro taqqoslash imkonini beradi.

PIRLSning mazmuniy modeli ikki asosiy o'qish maqsadini qamrab oladi: badiiy tajriba uchun o'qish hamda axborotni egallash va undan foydalanish uchun o'qish. Har ikki maqsad doirasida to'rtta asosiy tushunish jarayoni baholanadi: matnda aniq berilgan axborotni topish va ajratish; sodda xulosalar chiqarish; g'oya va ma'lumotlarni talqin qilish va integratsiyalash; matn mazmuni hamda matn elementlarini baholash va tanqidiy ko'rib chiqish.

Shu jihatdan, "o'quvchilarda savodxonlik ko'nikmalarini PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida shakllantirish mazmuni" masalasi xalqaro testlarga tayyorgarlik ko'rishdan ancha keng tushunchani anglatadi. Mazkur mazmun o'quvchini turli janrdagi matnlarni anglashga, axborotni izlash va qayta ishlashga, dalillashga, mustaqil xulosa chiqarishga hamda matnga nisbatan baholovchi munosabat bildirishga o'rgatadigan yaxlit pedagogik tizim sifatida qaralishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida savodxonlik ko'nikmalarini PIRLS xalqaro baholash dasturining mazmuniy va metodik talablari asosida shakllantirish mazmunini nazariy jihatdan asoslash hamda uni ta'lim jarayonida amalga oshirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologik jihatdan kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan, shaxsga yo'naltirilgan va integrativ yondashuvlarga tayanadi. Tadqiqotda pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, PIRLS baholash doirasini o'rganish, xalqaro natijalarni umumlashtirish, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatish va metodik modellashtirish usullaridan foydalanildi. PIRLS 2021 xalqaro natijalari taxminan 400 ming o'quvchi, 380 ming ota-ona, 20 ming o'qituvchi va 13 ming maktabga oid ma'lumotlarni qamrab olgan bo'lib, bu tadqiqotning nafaqat o'quvchi natijalarini, balki o'qishning uy va maktab muhitini ham o'rganishga yo'naltirilganini ko'rsatadi.

PIRLS doirasida o'qish savodxonligi o'quvchining yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish qobiliyati bilan bog'liq holda qaraladi. Bunda o'quvchi turli vaziyatlarda matnni o'qish, mazmunini anglash va undan maqsadga muvofiq foydalanish jarayonining faol subyekti sifatida namoyon bo'ladi. Demak, savodxonlik mazmuni o'qishning texnik jihatlari bilan cheklanmay, yuqori darajadagi kognitiv faoliyatlarni ham qamrab oladi.

Muhokama va natijalar. PIRLSning ikki o'qish maqsadi savodxonlik mazmunining birinchi tarkibiy yo'nalishini belgilaydi. Birinchisi — badiiy tajriba uchun o'qish. Bu yo'nalishda o'quvchi voqea rivoji, qahramonlar harakati, kayfiyat, sabab va oqibat, muallif tomonidan yaratilgan obrazlar hamda badiiy ifoda vositalarini tushunishga o'rganadi. Ikkinchisi — axborotni egallash va undan foydalanish uchun o'qish. Bunda o'quvchi fakt, izoh, tavsif va dalillarni topadi, ularni o'zaro bog'laydi, kerakli ma'lumotni ajratadi va undan muayyan maqsadda foydalanadi.

Mazkur ikki yo'nalishning uyg'unligi o'quvchining turli tipdagi matnlar bilan ishlash tajribasini kengaytiradi. Shu sababli boshlang'ich ta'limda faqat badiiy hikoyalar emas, balki ilmiy-ommabop, axborot beruvchi, izohli, tavsifiy va amaliy mazmundagi matnlardan ham foydalanish maqsadga muvofiq.

PIRLS asosida savodxonlikni shakllantirish mazmunining markazida matnni tushunish jarayonlari turadi. Birinchi jarayon — matnda aniq berilgan axborotni topish va ajratish. Bunda o'quvchi savolga bevosita matndan javob topadi, muhim ma'lumotni belgilaydi, voqea joyi yoki vaqtini aniqlaydi, qahramonning harakatini topadi yoki muayyan tushuncha izohini matndan ajratadi. Bu ko'nikma boshlang'ich bosqich uchun zarur tayanch bo'lsa-da, savodxonlikning yakuniy darajasini ifodalamaydi.

Ikkinchi jarayon — sodda xulosalar chiqarish. O'quvchi matnda bevosita aytilmagan, ammo undagi ma'lumotlar asosida anglash mumkin bo'lgan fikrni aniqlaydi. Masalan, qahramonning nima sababdan muayyan qarorga kelgani, ikki voqea o'rtasidagi sababiy bog'lanish yoki bir necha dalildan kelib chiqadigan umumiy fikr aniqlanadi. Bu jarayon o'quvchining mantiqiy fikrlashini

faollashtiradi.

Uchinchi jarayon — g'oya va ma'lumotlarni talqin qilish hamda integratsiyalash. Bunda o'quvchi matnning turli qismlarida berilgan ma'lumotlarni birlashtiradi, asosiy g'oyani aniqlaydi, qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarni tushuntiradi yoki matn va qo'shimcha vizual axborot o'rtasidagi bog'liqlikni anglaydi.

To'rtinchi jarayon — matn mazmuni va matn elementlarini baholash hamda tanqidiy ko'rib chiqishdir. Bu yuqoriroq darajadagi fikrlashni talab qiladi. O'quvchi matndagi fikrning asoslanganligini baholaydi, muallifning maqsadi haqida fikr yuritadi, dalilning yetarliligini ko'rib chiqadi yoki matnning mazmuni va shakliga munosabat bildiradi. PIRLSda aynan shu to'rtta tushunish jarayoni o'qish maqsadlarining har biri doirasida baholanadi.

O'qish jarayoni kommunikativ faoliyat bilan uzviy bog'liq. O'quvchi matnni tushunganidan so'ng o'z fikrini og'zaki yoki yozma shaklda ifodalashi, savolga javob berishi, fikrini dalil bilan asoslay olishi kerak. Shu sababli PIRLS yondashuvi asosida savodxonlik mazmunini shakllantirishda “o'qish — tushunish — fikrlash — ifodalash” ketma-ketligi ta'minlanishi maqsadga muvofiq.

PIRLS asosida shakllantiriladigan savodxonlikning muhim jihati — o'quvchining matnni tanqidiy o'qishi. Tanqidiy o'qish matndagi har bir fikrni rad etish emas, balki uning mazmunini anglash, dalillarini ko'rib chiqish va asoslangan baho berish jarayonidir. Boshlang'ich sinfda bu ko'nikmani yoshga mos savollar orqali shakllantirish mumkin.

Masalan, “Muallif bu fikrni qanday dalil bilan asoslagan?”, “Matndagi qaysi jumla qahramonning xatti-harakatini tushuntiradi?”, “Sizningcha, qahramon to'g'ri qaror qabul qildimi? Nima uchun?”, “Matndagi ma'lumotlardan qaysi biri asosiy?” kabi topshiriqlar o'quvchini tayyor javobni qabul qilishdan ko'ra, matnga qaytish va o'z fikrini dalillashga undaydi.

PIRLS yondashuvini dars jarayonida samarali qo'llash uchun matnlar mazmuni va janrini xilma-xillashtirish muhim. Badiiy matnlar o'quvchining obrazli tafakkuri, emotsional munosabati va voqealar o'rtasidagi bog'lanishlarni

anglashini rivojlantiradi. Axborot beruvchi matnlar esa faktlarni ajratish, tasniflash, taqqoslash va ma'lumotdan foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Amaliy mazmundagi matnlar — e'lon, yo'riqnoma, jadval, qisqa tavsif, ko'rsatma va boshqa axborot shakllari — o'quvchini real hayotdagi matnlar bilan ishlashga tayyorlaydi. Bunday materiallar funksional savodxonlikni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga, vizual materiallar — rasm, jadval, diagramma yoki sxema — matn mazmunini tushunish va integratsiyalash jarayonini kuchaytirishi mumkin.

Olingan nazariy natijalar PIRLS yondashuvining mazmuni boshlang'ich ta'limda mavjud o'qish faoliyatini yangi topshiriqlar bilan almashtirish emas, balki uning kognitiv chuqurligini oshirishni nazarda tutishini ko'rsatadi. Oddiy qayta hikoyalashdan tashqari, o'quvchi matnni tahlil qilishi, turli ma'lumotlarni birlashtirishi va fikrini dalillashi kerak. Shu jihatdan PIRLS mezonlari kompetensiyaviy ta'limning amaliy vositalaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Biroq xalqaro baholash dasturi talablarini ta'limga tatbiq etishda uni faqat testga tayyorlash vositasiga aylantirishdan ehtiyot bo'lish zarur. Test formatini ko'paytirish o'quvchining haqiqiy o'qish madaniyatini avtomatik ravishda rivojlantirmaydi. Asosiy e'tibor turli matnlarni muntazam o'qish, matn ustida suhbatlashish, savol berish, dalil topish, mustaqil xulosa chiqarish va o'qilgan materialni hayotiy vaziyat bilan bog'lashga qaratilishi lozim.

PIRLS 2021ning raqamli baholashga o'tishi esa kelajakdagi savodxonlik mazmunini yanada kengaytiradi. Raqamli muhitda o'quvchi faqat bitta matnni emas, balki bir nechta axborot manbasini ko'rib chiqishi mumkin. Shu sababli boshlang'ich ta'limning yuqori sinflariga yaqin bosqichlarda manbalarni taqqoslash, matn va rasmni integratsiyalash, elektron axborotdan maqsadli foydalanish kabi faoliyatlarni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq.

Xulosa. O'quvchilarda savodxonlik ko'nikmalarini PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida shakllantirish mazmuni o'qishning texnik ko'nikmalaridan yuqoriroq darajadagi fikrlash faoliyatlarini qamrab oluvchi yaxlit pedagogik tizimni tashkil etadi. Uning mazmunida ikki asosiy o'qish maqsadi — badiiy

tajriba uchun o'qish va axborotni egallash hamda undan foydalanish — hamda to'rtta asosiy tushunish jarayoni o'zaro uyg'unlashadi.

Mazkur mazmunni boshlang'ich ta'limga tatbiq etishda o'quvchilarga turli janrdagi matnlarni o'qitish, aniq axborotni topishdan boshlab baholash va tanqidiy fikrlashgacha bo'lgan topshiriqlarni tizimli ravishda qo'llash, ochiq javobli savollar orqali dalillashni rivojlantirish, matn va vizual axborotni integratsiyalash, raqamli matnlar bilan ishlash hamda formativ baholash mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

Shunday qilib, PIRLS yondashuvi asosida savodxonlik mazmunini shakllantirishning asosiy natijasi o'quvchining test savollariga javob bera olishi emas, balki o'qiganini anglaydigan, axborotni tahlil qiladigan, asoslangan xulosa chiqaradigan, fikrini dalillaydigan va o'qishni mustaqil ta'lim olish vositasiga aylantira oladigan shaxs sifatida rivojlanishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mullis, I. V. S., Martin, M. O. PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.
2. Mullis, I. V. S., von Davier, M., Foy, P., Fishbein, B., Reynolds, K. A., Wry, E. PIRLS 2021 International Results in Reading. Boston College, 2023.
3. von Davier, M., Mullis, I. V. S., Fishbein, B., Foy, P. Methods and Procedures: PIRLS 2021 Technical Report. Boston College, 2023.
4. IEA. PIRLS 2021 Publications and Passages. International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
5. IEA. PIRLS 2021 International Database and User Guide. Boston College, 2023.
6. IEA. PIRLS: Progress in International Reading Literacy Study. International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
7. IEA. PIRLS 2021 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Reading. Boston College, 2023.